

УДК 346.9(045)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.14.13>

ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ ЯК ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Моргунова Тетяна Іванівна,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри професійних та
спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена науковому дослідженню господарських санкцій як правовому засобу відповідальності у сфері господарювання. У статті визначено види господарських санкцій, передбачені Господарським кодексом України, а також проаналізовано підстави та порядок їх застосування. Встановлено, що господарські санкції – це передбачені законом заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, внаслідок застосування яких для нього настають несприятливі економічні та / або правові наслідки. Розкрито, що підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Досліджено нормативно-правові акти, які розкривають суть цього поняття та його ознаки. Визначено основну мету застосування господарських санкцій. Встановлено, що у сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій, як відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські й адміністративно-господарські санкції. Проаналізовано строки, протягом яких застосовуються господарські санкції.

Встановлено, що учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено. Визначено, що штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойки, штрафу, пені), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Оперативно-господарські санкції – це заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Ключові слова: господарські санкції, відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції та адміністративно-господарські санкції.

ECONOMIC SANCTIONS AS A LEGAL MEANS OF LIABILITY IN THE SPHERE OF MANAGEMENT

Morhunova Tetiana Ivanivna,
Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Chair of
Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of the Odesa State
University of Internal affairs,
Kherson, Ukraine)

The article is devoted to the scientific study of economic sanctions as a legal means of liability in the field of management. The article identifies the types of economic sanctions provided by the Commercial Code of Ukraine, as well as analyzes the grounds and procedure for their application. It has been established that economic sanctions are measures provided by law to influence the offender in the field of management, as a result of which adverse economic and / or legal consequences occur for him. It is revealed that the basis of economic and legal liability of a participant in economic relations is an offense committed by him in the field of management. The normative-legal acts which reveal the essence of this concept and its signs are investigated. The main purpose of application of economic sanctions is defined. It is established that in the field of management such types of economic sanctions as compensation of losses are applied; penalties; operational and economic sanctions and administrative and economic sanctions. The terms during which economic sanctions are applied are analyzed.

It is established that a participant in economic relations who has violated an economic obligation or established requirements for economic activity, must reimburse the damage caused by the entity whose rights or legitimate interests are violated. It is determined that economic sanctions in the form of a sum of money (penalty, fine, penalty), which the participant of economic relations is obliged to pay in case of violation of the rules of economic activity, non-performance or improper performance of economic obligation. It is revealed that operational and economic sanctions are measures of operational influence on the offender in order to stop or prevent the recurrence of violations of the obligation, which are used by the parties to the obligation unilaterally.

Key words: economic sanctions, damages, penalties, operational and economic sanctions and administrative and economic sanctions.

Вступ. Однією з гарантій розвитку відносин між суб'єктами господарювання виступає наявність інституту відповідальності за вчиненні господарські правопорушення. Чільне місце у системі правових засобів відповідальності посідають господарські санкції, які сьогодні виступають інститутом, що дисциплінує учасників господарських правовідносин і змушує дотримуватися чинного законодавства і взятих на себе зобов'язань, передбачених укладеними договорами.

Крім того, відповідальність у господарських відносинах є важливим засобом утвердження суспільного господарського порядку в економіці, укріплення правових засад господарювання і підвищення на цій основі ефективності суспільного виробництва.

Щодо функціонального відношення, то господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання господарських та інших зобов'язань, тому що її головною метою є забезпечення правопорядку у сфері економіки, а саме в господарських відносинах.

Так, ст. 216 Господарського кодексу України (далі – ГК) встановлює, що застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій і держави та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання [1]. У цьому зв'язку дослідження питань господарських санкцій виступає як одне з важливих наукових і практичних завдань.

Метою статті є визначення на основі аналізу чинного законодавства України видів господарських санкцій і підстав і порядку їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем застосування господарських санкцій, у т. ч. аспектам застосування їх окремих видів, присвячені праці таких вчених, як Б. Грек, Т. Малиновська, О. Стороженко, З. Татькова, Т. Швидка, Н. Шевченко, В. Щербина та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 217 ГК України господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, внаслідок застосування яких для нього настають несприятливі економічні та / або правові наслідки. Насамперед важливим виступає співвідношення понять «господарська відповідальність» і «господарські санкції». У цьому аспекті слід погодитися з Т.М. Малиновською, що господарсько-правову відповідальність можна об'єктивно розуміти як сукупність норм, які встановлюють заходи впливу, що застосовуються до суб'єкта господарювання за вчинене ним правопорушення. Господарсько-правова відповідальність в об'єктивному її розумінні тісно переплітається із санкціями. Санкції є зовнішнім відображенням заходів відповідальності. Значення понять «господарсько-правова відповідальність» і «господарські санкції» збігаються лише тоді, коли межі та розмір відповідальності є конкретно визначеними і господарський суд чи сторони спору не можуть вплинути на їх обсяг [2, с. 202]. Господарські санкції, на думку Т.М. Малиновської, здебільшого мають відносно визначений характер, що сприяє реалізації принципів еквівалентності та індивідуалізації покарання. Якщо інше не передбачено законом, сторони можуть конкретизувати в договорі відповідальність сторін. Йдеться про господарсько-правову відповідальність у суб'єктивному аспекті. Саме суб'єктивний прояв відповідальності виступає реалізацією охоронних норм. Спочатку сторони договору реалізують об'єктивну відповідальність, адаптуючи її до договірних інтересів, а потім у разі виникнення спору суд визначає обсяг остаточної господарсько-правової відповідальності з урахуванням договору та складу правопорушення. Санкції як охоронні норми мають більш загальний, вузький характер. У свою чергу, господарсько-правова відповідальність має більш широкий, динамічний характер і спрямована на сходження від загальної, об'єктивної норми до конкретного випадку застосування заходів відповідальності [2, с. 202].

Господарсько-правова відповідальність, будучи багатоплановим поняттям, включає господарські санкції, що утворюють відповідальність у нормативному розумінні цього поняття. Зміст санкцій визначає форму відповідальності та характер наслідків, які настають для правопорушника, проте особливості виконання обов'язку, що становить зміст відповідальності, перебувають поза межами дії санкцій. Тобто господарська відповідальність співвідноситься з господарськими санкціями як загальне та спеціальне.

Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання.

Щодо строків застосування господарських санкцій, то законодавець у ст. 223 ГК України встановлює, що при реалізації в судовому порядку відповідальності за пра-

вопорушення у сфері господарювання застосовуються загальний і скорочені строки позовної давності, передбачені Цивільним кодексом України [3], якщо інші строки не встановлено ГК України. Стосовно строків застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання, то вони встановлені ст. 250 ГК України [1].

Аналіз ст. 217 ГК України дозволяє зробити висновок, що у сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій, як відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські й адміністративно-господарські санкції.

Доцільним буде охарактеризувати окремо кожен вид господарських санкцій.

Відшкодування збитків. Відповідно до ст. 224 ГК України учасник господарських відносин, котрий порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Такий вид господарських санкцій виступає гарантією того, що суб'єкт господарювання у разі порушення зобов'язання стороною має передбачену законом можливість на відшкодування шкоди, завданої його невиконанням. Це викликано тим, що наслідки невиконання зобов'язання можуть призвести до різних збитків, і суб'єкт, права якого порушено, має можливість захисту своїх прав.

Крім того, законодавець у ст. 225 ГК України чітко встановлює, що входить до складу збитків, які підлягають відшкодуванню особою, котра допустила господарське впопорушення. До них належать: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, що зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [1].

При визначенні розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а у разі, якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, – на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків.

Щодо порядку й умов застосування відшкодування шкоди, то відповідно до ст. 226 ГК України учасник господарських відносин, котрий вчинив господарське впопорушення, зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо запобігання збиткам у господарській сфері інших учасників господарських відносин або щодо зменшення їх розміру; якщо збитків завдано іншим суб'єктам – то відшкодувати на вимогу цих суб'єктів збитки у добровільному порядку в повному обсязі, якщо законом або договором сторін не передбачено відшкодування збитків в іншому обсязі.

Таким чином, відшкодування шкоди – це вид господарських санкцій, що полягають у відшкодуванні збитків суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено, стороною, яка порушила зобов'язання.

Штрафні санкції передбачені ст. 230 ГК України. Так, штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойки, штрафу, пені), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним пра-

вил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Цілком впевнено можна стверджувати, що штрафні санкції виступають як спосіб забезпечення виконання зобов'язання суб'єктом господарювання, але законодавець визначає у ст. 232 ГК України, що, якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями.

Розмір штрафних санкцій залежить від суб'єктного складу учасників господарських правовідносин. Так, якщо одна сторона є суб'єктом господарювання і належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються за встановленими законом розмірами. Якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. Розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Тобто сторони господарських відносин можуть самостійно встановлювати розміри штрафних санкцій, крім тих випадків, коли вони прямо передбачені законом.

Крім того, сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі. Навіть у разі сплати штрафних санкцій зобов'язальні правовідносини не припиняються, оскільки боржник повинен виконати зобов'язання відповідно до укладеного договору.

Оперативно-господарські санкції. Згідно зі ст. 235 ГК України оперативно-господарські санкції – це заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

У господарських договорах сторони можуть передбачати використання таких видів оперативно-господарських санкцій, як:

– одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною зі звільненням її від відповідальності за це у разі порушення зобов'язання другою стороною;

– відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

– встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

– відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин зі стороною, яка порушує зобов'язання.

На думку О.В. Кологойди, оперативно-господарським санкціям притаманний ряд ознак, які залежать від конкретного виду господарських відносин. Так, якщо це фондові відносини, то їхніми ознаками є організаційний характер, спрямованість на зміну договірної правовідносини, застосування незалежно від вини порушника договірної зобов'язання, в односторонньому, несудовому порядку, без попереднього

пред'явлення претензії порушникові та без звернення до юрисдикційного органу. Видами оперативно-господарських санкцій у досліджуваних відносинах є: тимчасове зупинення дії договору, одностороннє розірвання договору, припинення надання послуг, безспірне договірне списання коштів із рахунку або прав учасника клірингу, невиконання / зупинення виконання договірних зобов'язань [4, с. 92].

М.Ю. Потоцький, досліджуючи застосування оперативно-господарських санкцій у сфері інтелектуальної власності, зазначає, що з особливою гостротою необхідність таких санкцій відчувається у сфері інтелектуальної власності, де захист прав має бути швидким та ефективним, оскільки порушення, пов'язані з нематеріальними об'єктами, значно ускладнюють відновлення становища, що існувало до порушення. На відміну від штрафних санкцій, які можуть бути передбачені як у законі, так і в договорі, оперативно-господарські санкції можуть бути передбачені тільки в договорі. Однією з важливих особливостей оперативно-господарських санкцій є те, що вони можуть застосовуватися незалежно від відсутності чи наявності вини суб'єкта господарювання [5, с. 152].

Тобто оперативно-господарські санкції виконують запобіжну функцію та мають на меті припинення порушення виконання господарських обов'язків і недопущення або мінімізацію їх негативних наслідків.

Слід погодитися з М.Ю. Потоцьким, що наявність такого механізму у законодавстві, як оперативно-господарські санкції, забезпечує економію часу та коштів, а також дозволяє оперативно припинити чи навіть не допустити несприятливі наслідки від протиправної поведінки контрагентів.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання. Сторони можуть визначити порядок застосування конкретних оперативно-господарських санкцій договором. У разі незгоди із застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду із заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Крім того, оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно із відшкодуванням збитків і стягненням штрафних санкцій.

Адміністративно-господарські санкції. За порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків.

Слід погодитися з Н.В. Добрянською, що адміністративно-господарські санкції за своїми матеріальними та процесуальними властивостями мають загальні ознаки адміністративної відповідальності, а саме: не мають компенсаційного характеру, не відновлюють початкового майнового стану, їх стягнення здійснюються не на користь іншої сторони або особи господарсько-правових відносин. Адміністративно-господарські санкції за своїми матеріальними та процесуальними властивостями мають загальні риси з адміністративного відповідальністю. Логічна структура норм адміністративно-господарських санкцій допускає наявність гіпотези, диспозиції та санкції, які за змістом тотожні адміністративно-деліктним нормам із їх імперативним, державно-владним характером. Одним із моментів, який дає змогу стверджувати, що адміністративно-господарські санкції є одним із різновидів адміністративних санкцій, є те,

що ГК України розмежовує адміністративно-господарські та інші види господарських санкцій за критерієм суб'єкта застосування цих санкцій [6, с. 92].

Видами адміністративно-господарських санкцій є: вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів (обов'язкових платежів); застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах і в порядку, визначених законом; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; ліквідація суб'єкта господарювання; інші адміністративно-господарські санкції, встановлені законом [1].

Н.Ю. Кантор зазначає, що належна законодавча форма та застосування адміністративно-господарських санкцій у передбаченому законом порядку є необхідною правовою гарантією реалізації прав і законних інтересів не лише суб'єктів господарювання, а й Української держави загалом. Застосування адміністративно-господарських санкцій має сприйматися не з позицій репресивних, а з погляду забезпечення умов та усунення перешкод у формі порушень загальнообов'язкових правил, які стають на шляху якісного розвитку економічних відносин в Україні [7, с. 90].

Адміністративно-господарським санкціям притаманні такі ознаки:

- адміністративно-господарські санкції застосовуються до суб'єктів господарювання;
- адміністративно-господарські санкції за змістом є заходами організаційно-правового характеру або майнового;
- метою застосування адміністративно-господарських санкцій є припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідація його наслідків;
- адміністративно-господарські санкції застосовуються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування;
- підставою застосування адміністративно-господарських санкцій є порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності.

Також слушною є думка І.О. Віхрової, яка наголошує, що однією з важливих ознак адміністративно-господарських санкцій є те, що вони встановлюються виключно законами, а не підзаконними актами чи договором. Виключно законами визначаються й види цих санкцій, умови та порядок їх застосування [8, с. 152].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що господарські санкції – це передбачені законом заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, внаслідок застосування яких для нього настають несприятливі економічні та / або правові наслідки. Тобто господарські санкції дійсно існують як правовий засіб відповідальності у сфері господарювання.

Що стосується підстав застосування господарських санкцій, то вони застосовуються у разі вчинення правопорушення суб'єктом господарювання.

Видами господарських санкцій є відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські й адміністративно-господарські санкції. Кожен із видів господарських санкцій має свої специфічні ознаки та порядок застосування, що може бути предметом окремого дослідження в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
2. Малиновська Т.М. Співвідношення понять «господарсько-правова відповідальність» та «господарсько-правові санкції». *Право і Безпека*. 2011. № 4. С. 200–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_4_46.

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Кологойда О.В. Оперативно-господарські санкції у фондових договірних правовідносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 39 (1). С. 89–92. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_39\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_39(1)_23).
5. Потоцький М.Ю. Оперативно-господарські санкції у сфері інтелектуальної власності. *Європейські перспективи*. 2013. № 8. С. 147–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_8_30.
6. Добрянська Н.В. Адміністративно-господарські санкції та їх правове регулювання. *Юридична наука*. 2015. № 11. С. 91–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_11_12.
7. Кантор Н.Ю. Адміністративно-господарські санкції як гарантії реалізації та захисту економічних інтересів держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 34 (2). С. 87–90. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34(2)_24).
8. Віхрова І.О. Адміністративно-господарські санкції як заходи господарсько-правової відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 151–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_37.